

WERNER ERNST: DIE GEBURT EINER GROSSMACHT — DIE OSMANEN (1300—1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus. Akademie-Verlag, Berlin 1966, 358 str. uklj. 7 geogr. karata. v8^o

U seriji »Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte« u redakciji H. Sproemberga, H. Kretzschmana, E. Wenera, E. Müller-Mertensa i G. Heitza kao 13. svezak izašlo je u naslovu citirano djelo, s kojim treba upoznati našu naučnu javnost, a naročito naše historičare.

U navedenom djelu nalazimo mnoge elemente najnovijeg istraživanja o postanku jedne velesile — Osmanskog carstva od početka 14. do potkraj 15. stoljeća, sabrane na temelju dosadašnjih dokumentarnih djela mnogobrojnih istraživača. Autor se u smislu samog podnaslova djela pozabavio genezom turskog feudalizma, služeći se uglavnom dijalektičkom metodom marksizma-lenjinizma.

U samom uvodu (str. 9—22) E. Werner to naročito naglašava i potkrepljuje pozivajući se na najpouzdanije suvremene studije s toga područja.

Poslije tog instruktivnog uvoda autor prelazi na poglavlje o baštini Seldžuka (str. 23—77), ističući odmah u prvoj rečenici citat iz djela modernog turskog historičara O. Turana, *L'Islamisation dans la Turquie du moyen âge*, da je seldžučko osvajanje Male Azije bez sumnje jedan od najvažnijih događaja srednjovjekovne povijesti, kada se imaju u vidu iz toga nastale značajne posljedice. Time je Anatolija postala ne samo etnički turska, nego je u isti mah bila i baza za pobjedonosni pohod Islama i njegovih turskih nosilaca u Evropu. Autor izričito kaže da mu nije namjera u tom poglavlju o Seldžucima obuhvatiti njihovu cjelokupnu historiju u Anatoliji, jer mu nedostaju ne samo jezični preduslovi nego bi ga to izbacilo iz okvira njegove i onako vrlo opširno zasnovane teme. Zbog toga će se ograničiti na niz pouzdanih istraženih rezultata ukoliko oni omogućuju usporedbu o otomanskom razvitku. U tu svrhu u 1. dijelu toga poglavlja opisuje granične borbe i osnutak carstva te nadiranje od Manázgerda odn. Malazgirta (autor pogrešno: Mancikert) prema Sivasu i Konji. Taj veliki turski prodor u 11. st. u države srednje i prednje Azije smatra se seobom naroda koja se može uporediti sa ranijim seobama Germana, Slavena i Arapa (!). Seldžučka osvajanja u Maloj Aziji su prikazana na geografskoj karti (str. 35), koja je precrtana iz »Historije Turske« od A. D. Novičeva. U 2. dijelu poglavlja riječ je o državi i društvu u sultanatu Konje, a u 3. dijelu su opisani miroljubivi i prijateljski odnosi Seldžuka i Bizanta, dok je 4. tj. posljednji dio poglavlja posvećen vanjskoj i nutarnjoj krizi, koju su izazvali Turkmeni, Mongoli, Sufije, Babaije i Ahije. Iscrpno i dokumentirano opisani mistični i derviški pravci su možda najinteresantnije gradivo za bolje razumijevanje događaja toga doba, ne samo u Anatoliji nego i na Balkanu.

U III poglavlju (str. 78—115) »Propast i uspon anatolskih kneževina (bejluka)«, autor se ukratko osvrće na pobjedu Mongola kod Kösedaga i potčinjavanje seldžučkog sultanata u vazalski odnos Ihlanskog carstva mirovnim ugovorom od 1245. g., pa prelazi na opisivanje pobune Turkmena te ustanka Džimrije od svibnja 1277. do lipnja 1278, koji je seldžučkom sultanatu zadao smrtni udarac. Taj Džimrijin ustanak A. D. Novičev ocjenjuje kao antifeudalni pokret, što usvaja i Werner. Teško izvojevana pobjeda nad Džimrijom nije, međutim, mogla spriječiti raspadanje seldžučke države, pa je nastupilo novo doba anatolskih kneževina (bejluka), što je kasnijim razvojem dovelo do stvaranja osmanske države.

U drugom dijelu tog poglavlja prikazan je historijat pojedinih bejluka, njihovog vojnog potencijala i borbenosti, pri čemu je glavnu ulogu imala ideja gaziluka tj. viteška borbenost za islam.

Treći dio poglavlja »Pobjeda novog: Osmanlije« govori o usponu tog malog bejluka na sjevernoj graničnoj ivici Bizanta do jake feudalne države i velesile, pri čem je djelovao niz vanjskih i unutrašnjih faktora, koji su osmanskom bejluku osigurali pobjedu u toj utakmici anatolskih kneževina. Pri kraju poglavlja (str. 115) autor te faktore sažeto supsumira u 7 tačaka.

IV poglavlje (str. 116—150) »Bizant i Turci«. U tom poglavlju se prvenstveno razmatra pitanje kako je uopće bilo moguće da su Turci tako brzo zakoračili na Balkan. E. Werner odbacuje pri tom dva međusobno suprotna stanovišta, od kojih prvo vladavinu Turaka na Balkanu smatra naprednom prema dotadašnjim kaotičnim prilikama, a drugo opet, koje i pored vrlo vrijednih istraživanja odriče svaku i najmanju pozitivnu ulogu Osmanlija na tom području.

Dva dijela tog poglavlja su: 1) »Bizantski car, feudalno plemstvo i maloazijski Turci«; 2) »Osmanlije i Bizant u prvoj fazi turskih teritorijalnih osvajanja«. U prvom dijelu se dokumentirano izlažu međusobne veze i obveze bizantskih vladara s turskim bejlucima, a naročito s ajdinskim bejlukom, anti-tursko raspoloženje visokog i turskofilskog nižeg plemstva, zatim upotreba turskih plaćeničkih odreda vojske u borbama Bizanta protiv Latina i Srba, što je u biti svojoj i bila osnova savezništva i suradnje između bizantijskog carstva i turskih bejluka.

U drugom dijelu poglavlja je riječ o savezništvu bizantskog cara s osmanskim bejem Orhanom, čija moć i uspjeh su privukli Kantakuzenovu pažnju. Međutim, to nisu bili saveznici poput ajdinskog Umurbega ili saruhanskih Turaka koji bi se u akcijama protiv neprijatelja bizantskog cara zadovoljili ratnim plijenom i plaćom, nego su osmanski ratnici osvajali za sebe neprijateljska područja, pa je tako došlo do velikog preokreta u povijesti turskih upada na Balkan i 1352. g. do zauzimanja male tvrđave Cimpa na Galipoljskom poluotoku. Zatim se opisuje daljnji razvoj događaja uz citiranje mnogih izvora.

Predmet V poglavlja (str. 151—179) pod naslovom »Borba za feudalizaciju države za vlade Murata I i Bajazida I« je u prvom njegovu dijelu prikazivanje konsolidacije iznutra i širenje moći prema vani za vrijeme samovlade Orhanova sina Murata, koji je energično nastavio djelo svog oca i svog brata Sulejmana u osvajanju daljnjih područja, koja je organizirao po seldžučkom uzoru, što se naročito ogleda u titulaturi. Od Seldžuka je preuzeo i najvišu vojno-juridičku instanciju »kaziaskera«. Važan korak u pravcu feudalizacije je zakonom g. 1368. predviđeno podjeljivanje timara (feuda) onima, koji se istakoše na bojnopolju. Isto tako je važno i osnivanje janjičarskih korpusa. Nadalje se opisuju prilike i odnosi među kršćanskim državama i njihovo neuspjelo nastojanje da se zajednički suprotstave osmanskom nadiranju. Muratu pođe za rukom da dođe do odlučne borbe sa Srbima i Bosancima na Kosovu 15. VI 1389. Poslije pogibije Murata preuze vlast Bajezid i već 1394. njegovo poslanstvo u Kairu ishodi od halife Al Mutawaqqila I uz privolu sultana Batquqa službenu titulu »sultan« za Bajezida, zvanog Munja. Suprotno politici svoga oca, Bajezid se nije zadovoljio vazalstvom Bizanta, nego je otpočeo osvajanjem, čime se njegov veliki vezir nije saglašavao, jer je mudro predviđao sukob s Tamerlanom. Daljnja izlaganja u tom prvom dijelu poglavlja su za našu historiografiju veoma poučna i interesantna.

U 2, kraćem dijelu poglavlja, autor nas upoznaje s karakternim osobinama Tamerlana i njegovim ciljem da zagospodari svijetom, pa je pri tom, razumije se, i Bajezida smatrao nižim od sebe, što je i dovelo do velike bitke kod Ankare i zarobljavanja samog Bajezida.

VI poglavlje (str. 180—218) nosi naslov »Antifeudalna reakcija: Period narodnih ustanaka«. Razdoblje od 1402—1421. obilježeno je nutarnjom i vanjskom krizom ranog feudalnog državnog uređenja. Autor se ne slaže s P. Wittekom, koji u tom vidi samo poremećenu harmoniju između »Gazi« — ideala

(gazi = borac za islam) i islamske visoke kulture. Četiri dijela ovog poglavlja spomenut ćemo samo u osnovnim potezima:

1. dio »*Ustanak plemenskih ratnika*«. Kako je Tamerlan Bajezidovim preživjelim sinovima dodijelio pojedine anatolske kneževine, a Sulejmanu priznao evropske posjede, dok pri tom ni jednom od njih nije dao prvenstvo, nastale su među njima borbe za prevlast. Tu priliku su iskoristile ranije kneževine u Anatoliji da se oslobode osmanskog gospodstva, a slično su postupili i neki balkanski knezovi i vladari.

2. dio govori o Jurucima i Vlasima. 3. dio o šejku Bedreddinu i Bürklüdže Mustafi i njegovu ustanku sa svim vrlo zanimljivim događajima i pojavama, dok su predmetom 4. dijela Bizantinci, Slaveni i Mlečani poslije 1402. g. Autor nam pokušava objasniti zašto se Balkan poslije poraza kod Ankare nije ozbiljnije pokušao osloboditi od turskog gospodstva, pa ističe kako su egoistični interesi feudalne gospode bili preči od državnih. Zatim navodi da se car Manuel II trudio da reorganizira svoju državu i ponovo zadobivene pokrajine, a osobito Moreju, kojoj je posvetio naročitu pažnju. To je izazivalo velika davanja podanika, protiv kojih su se oni, naravno, bunili, ne shvaćajući careve »više ciljeve«. S druge strane je i Mehmed I pomirljivo djelovao. Mlečani su imali premoć na moru. Novcem su od ugarskog kralja kupili Krf, Zadar i ostrvo Pag. Upade Turaka na njihova područja smatrali su gusarskim pothvatima. U tom pogledu se ni Dubrovnik nije razlikovao od svog konkurenta Mletaka, pa je sve do 1440. bio uvjerenja, da je osmanska vlast nad evropskim pokrajinama privremena, iako neugodna. Isto tako je mislio i najjači vladar Balkana Stefan Lazarević. Nakon razočaranja u Musi on je nastojao ostvariti trajan mir s Mehmedom. Slično je bilo i u Bosni. U Mađarskoj su magnati zasjenili kraljevsku vlast. Tako je Mehmed I i pored bunama uzdrmanog života države uspio brzo konsolidirati osmansku vlast, pa je Murat II od svog oca Mehmeda I mogao naslijediti konsolidiranu i za razvoj sposobnu državnu tvorevinu.

VII *Ekspanzivna restauracija: Murat II* (str. 219—245). Prvi dio tog poglavlja govori o patrijarhalnom početku vladavine Murata II, koji se nije poput djeda držao jedino uzvišene islamske tradicije, nego se poslužio okrutnim i krvoločnim borbenim svojstvima šamanizma, i ratobornog dervišta (monaštva), a bio je protivnik *plemenskih ratnika*. U borbama s navodnim princem Mustafom (Bajezidovim sinom) i pobunjenim Džunejdom izvojevao je konačnu pobjedu, pa je tako onemogućio i svaku plemensku opoziciju.

U drugom dijelu riječ je o novom zadobivanju moći, osvajanju pojedinih kneževina (emirata) u Anatoliji, i Soluna; o drugom osvajanju u Srbiji, Bosni, koju je lov na patarene (bogumile) kao heretike, doveo do toga da su im turska osvajanja dobro došla, a Turci su prema seljacima bili naročito susretljivi. Gdje seljaci nisu imali ništa drugo da izgube osim okova i lanaca, tu su Turci lako osvajali. Osvojivši ključne položaje u Bosni Turci su tako zauzimali odličnu operacionu bazu protiv najjače sile Balkana, Mađarske.

Od 1392. tursko uporište je Skoplje. Murat II otpoče sistematskim zauzimanjem utvrda 1426; tako bi zauzeta najprije Istočna Bosna i Tvrtko II (1421—1443) postade turskim tributarom 1428. s godišnjim haračem od 25.000 dukata. Nadalje se opisuju događaji i odlučujući udarci Turaka kod Varne, te nesloga i ne efikasnost pomoći zapadnog svijeta i konačno zaključak Turaka da treba napokon zauzeti i Carigrad, kako bi se bojazni intervencije zapadnog svijeta oduzela podloga.

3. dio poglavlja govori o kršćanskim spahijama. Pobjeđivši anatolske kneževine (bejluke) i antifeudalnu opoziciju, Mehmed I je razvio sistem podjeljivanja lena (timara) i time feude vojničke službe učinio glavnim stupom centralne vlasti. Opće protutursko držanje visokog plemstva Balkana usmjerilo je

Turke na male feudalce i niže slojeve. Tako u Bugarskoj već za vlade Mehmeda I susrećemo kršćane iz redova nižeg plemstva i iz seljačkih redova, kao spahije, a ovi su Turcima činili naročite usluge. Te pojave su bile u Srbiji i Bosni, dok su Turci u Albaniji pojedine feudalne poglavice pretvarali u svoje vazale. U pravilu kršćanski timarioti (feudalci) su dobivali skromne feude s malim dohotkom. Werner nas obavještava o najvećim i najmanjim prihodima timara i o cijenama žita, konja, robova i robinja, te kuće (str. 239). Svaki spahija je mogao postati rajetin a svaki seljak, ako se u graničnim borbama istakao, mogao je postati spahija. Centralna vlast je taj princip i te kako održavala i čuvala.

Za Mehmeda II bilo je oko 10.000 timara u državi, a pretpostavlja se da ih i za Murata II nije bilo mnogo manje, jer je već tada odstranjena prevaga feudalnih kategorija mulka i wakfa.

4. dio poglavlja se odnosi na povlačenje Murata II s prijestolja u korist mladog Mehmeda i njegovo ponovno vraćanje na prijesto. U vezi toga autor navodi mnoge verzije i razloge toga odricanja od prijestolja i ponovnog preuzimanja vlasti, te konačno zaključuje, da još treba sačekati da nova istraživanja definitivno objasne te okolnosti.

VIII poglavlje *Feudalni despotizam: Mehmed Fatih Padišahi-^cālem (osvajач, »vladar svijeta«)* str. 246—304. U 1. dijelu tog poglavlja opisuje se sultan vladar svijetova (Weltenherrscher). Jedva što se Mehmed II ustoličio već je počeo smišljati o zauzeću Carigrada, tog posljednjeg bastiona i »grada gradova« na Balkanu. Opsada Carigrada trajala je od 7. IV — 29. V 1453. Nesloga Zapada glavni je uzrok pada Carigrada. Naseljavanje Carigrada nakon osvojenja kršćanima s Peloponeza, pa i iz neposredne okoline, kao npr. naseljavanje 4.000 Srba s familijama, tako dovede i Židove i oslobodi ih od mnogih poreza, pa je čak i lični sultanov liječnik Jacopo de Gaeta bio Židov. Poslije toga pade i Moreja to prije što su braća Paleolozi (Dimitrije i Toma) bili u neslozi. Grci, Srbi i Albanci postadoše funkcioneri i dobiše čast, primiše islam i staviše se u službu velikom osvajaču. Ogorčena borba se vodila za Albaniju. Uspješni Skenderbegovi ratovi i pobjeda 1448. imali su za *Ligu* nepovoljne posljedice, jer Veneciji nije konvenirala ta feudalna albanska monarhija. Izmjena na turskom prijestolju spasila je za kraće vrijeme Skenderbegovu Albaniju, ali poslije osvojenja Carigrada upokorena je Albanija i islamizirana kao i Bosna. Svi pokušaji formiranja balkanske lige protiv Turaka su bijedno propali.

Autor se ne slaže s A. Dudom koji misli da su rodovske razmirice na Balkanu nastupile islamizacijom Albanije, jer su te razmirice postojale i ranije, zapravo od doseljavanja Slavena do osmanskog osvajanja na Balkanu. Teške borbe i krvoprolića s vlaškim princom Vlad Tepešom, koji je Hamza-bega s njegovim ratnicima nabio na kolac. Poslije toga veliki vojni pohod Mehmeda II na Vlašku. Ali glavni cilj osvajača bio je Rim, što je izazvalo rat s Venecijom od 1463—1479. s teškim teritorijalnim gubicima Mlečana na Levantu. Ali Osmanlije nisu mogli ostvariti nadmoć na moru, nego su bili uglavnom sposobni za gusarske nasrtaje na ostrva bliže kopnu. Pored svega osvajanje Carigrada i zatim 17-godišnje ratovanje nanijelo je ogromnu ekonomsku štetu Mletačkoj Republici. Naročito su zanimljivi dokumenti o ličnosti i karakteru Mehmeda II, kojem je vrhovni cilj bio osvajanje svijeta.

U 2. dijelu poglavlja »*Osmanski razvijeni feudalizam*« (Hochfeudalismus) autor iscrpno izlaže razne oblike osmanskog feuda uz objašnjenje pojedinih termina i zakonskih odredaba u vezi s njima. Zatim prelazi na raju, za koju navodi da se pod tim nazivom sve do prve polovice 18. st. službeno razumijevala seljačka klasa bez obzira na religiju i narodnost. Raja islamske vjeroispovijesti razlikovala se u tome što nije plaćala glavarinu (džizju) i zarobljenički porez (ispendžu).

Pored seljaka (raje), privezanih za zemlju, postojao je još jedan sloj zemljoradničkog stanovništva u 15. st., koji su kao ratni zarobljenici i roblje za-

pošljavani na domenama (hasovima) sultana i vojnih zapovjednika pod nazivom »ortakči«. Status tih ortakčija je također objašnjen. U vezi s tim se osvrće na trgovinu robljem (str. 273 i d.). Zatim prelazi na velike dohotke od monopola soli, svile, stipse na ostrvu Hiosu u rukama Đenovljana, Karahisar (Colonna) i Kutahije (Coltai). Udaljnijem izlaganju o trgovini riječ je i o Dubrovačkoj Republici i njenom privilegiranom položaju pod zaštitom osmanske carevine (str. 279 i d.). Na str. 281 i d. govori se o rudama i njihovu eksploatiranju na području Bosne i Srbije i s tim u vezi o naseljavanju gradova obrtnicima itd.

U 3. dijelu tog poglavlja izloženi su bizantsko-slavenski utjecaji, kao što je bizantski poreski sistem, izvjesni bizantski, pa i latinski zapadnoevropski upliv na razvoj osmanske mornarice, zatim bizantski utjecaj na turski feudalizam (kod Osmanlija očigledniji nego kod Seldžuka), o kulučenju, rekvizicijama itd. Turci su se i u rudarskom pravu ugledali na bosansko-srpske rudarske propise, koji su počivali na temeljima starih saskih rudarskih propisa. Zatim privilegiranje pojedinih kategorija seljaka, kao što su sokolaši, lovački goniči i vojnici, kršćanske spahije, pomoćni ratnici itd.

U 4. dijelu se govori o organizaciji i upravi. Najprije su Turci pokušali da susjedne države podrede na neki način pa su zatim nastojali da ih direktno dobiju pod svoju kontrolu, isključujući nasilno njihove dinastije, što je dovelo do popisa stanovništva i do uvođenja timarskog sistema. Jedino su u Bosni pokušali da domaćeg kralja ustoliče kao svog vazala. Tvrdave i dvorce nisu ostavljali u rukama feudalaca, nego su ih zaposjedali janjičari, pa su i spahije morale vršiti službu u tim tvrđavama. 600 sinova spahija kao mlada vlastela bili su u stalnoj pratnji sultana. Neprekidnim ratovanjem rasla je i moć janjičara, kao i ogromni gubici u ljudstvu. Pomoću devširme (odvođenja dječaka iz osvojenih krajeva) nadoknađivali su se ti janjičarski gubici. Postavljanjem novog patrijarha s velikim privilegijama te širokogrudna vjerska tolerancija sultana Mehmeda II ne samo prema grčkoj crkvi nego i prema Armencima i Židovima. Sve to, i mnoge povlastice naročito prema grčkoj crkvi, bilo je vrlo korisno za unutarnju konsolidaciju osmanskog carstva.

U 5. dijelu poglavlja (str. 298—304) riječ je o neuspjelom pokušaju stvaranja velikog turkmenskog carstva od strane vladara Akkoynlua Hasana.

U posljednjem (IX) poglavlju pisac na osnovu ranijih izlaganja donosi rezimirane zaključke, koji zaslužuju da se pažljivo prouče. Djelo je popraćeno popisom skraćeno citiranih izvora u naučnom aparatu i literature od strane 318 — 332, kojih ima 404 pozicije, te s indeksom imena osoba i stvari od 333—358 str.

Prikazani rad zaista je plod temeljitog i najmanje lakog studija i historičarima može s navedenim izvornim materijalom odlično poslužiti.

S. Bajraktarević

ARCHIVMITTEILUNGEN, br. 1 i 2, 1970. Izdavač Arhivska uprava Njemačke Demokratske Republike.

U oba broja prvi članci posvećeni su stogodišnjici Lenjinova rođenja.

U prvom broju tri članka posvećena su problematici obrazovanja arhivskih kadrova. B. Brachmann piše o potrebi preinake programa i planova za obrazovanje arhivskih kadrova u okviru visokoškolske reforme koja je sada u toku; W. Schupp piše o reformi obrazovanja u Stručnoj školi za arhivsku službu, a D. Magnus o novoj orijentaciji te škole tj. o njenom uključivanju u rješavanje nekih aktualnih problema istočnonjemačke arhivistike. K. Metschies iznosi sadržajne i formalne preinake koje su uslijedile nakon desetgodišnjeg iskustva u primjeni »Smjernica za pojednostavljenje postupka kod kasacije pojedinih